

УДК 342.534.2:342.565(477)

Д. В. Колесник

аспірант

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра конституційного права та правосуддя
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ НЕДОТОРКАНОСТІ СУДДІВ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню реалізації принципу недоторканності суддів в Україні. Розкриваються структурні елементи організаційно-правового механізму реалізації цього принципу, аналізуються положення деяких вітчизняних джерел права, що регулюють суддівську недоторканність. Звертається увага на європейський досвід забезпечення суддівського імунітету та на необхідність усунення колізій у національному законодавстві.

Ключові слова: недоторканність суддів, суддівський імунітет, незалежність суддів.

Постановка проблеми. При дослідженні питань, пов'язаних з доктринальною характеристикою конституційних принципів правосуддя, значна увага приділяється тим чи іншим аспектам реалізації зазначених принципів. Реалізація таких принципів у більшості випадків відбувається лише в межах певних правовідносин. У той же час винятком з цього правила у доктринальному сенсі можна визнати принцип недоторканності суддів. Так, якщо не здійснюються спроби притягнення судді до кримінальної відповідальності або ж припинення його повноважень, суддя користується гарантіями недоторканності, жодних правовідносин при цьому не виникає.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед науковців, що зробили значний внесок у вивчення питань адаптації до реалій сучасності принципу недоторканності суддів, слід відзначити С. С. Аскерова, Б. Т. Безлепкіна, А. Л. Горшенева, О. Ф. Єфремова, С. І. Кузнецову, О. Є. Кутафіна, Т. Н. Морщакову, О. М. Овчаренко, В. І. Рудньова, Р. Р. Салімізянову, Н. М. Шульгач та інших науковців. Разом з тим, висока динаміка правової, політичної та соціальної ситуації в Україні потребує безперервного дослідження змісту сукупності правових норм в умовах сьогодення з метою надання на науковому рівні висновків щодо доцільності тих чи інших змін у статусі недоторканності відправників правосуддя. У зв'язку з цим низка питань, пов'язаних з принципом недоторканності суддів, залишається недостатньо вивченою з огляду на необхідність актуалізації існуючих досліджень, змін, внесених у законодавство, що регламентує недоторканність суддів.

Постановка завдання. Завдання статті полягає у здійсненні комплексного аналізу організаційно-правового механізму реалізації принципу недоторканності суддів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Запорукою успішної реалізації принципу недоторканності суддів в Україні є реально працюючий організаційно-правовий механізм. Під механізмом представники правової науки розуміють: сукупність форм, методів та інструментів; систему засобів, способів і форм; систему засобів та чинників або просто комплекс (систему) засобів [1, с. 111]. Організаційно-правовий механізм реалізації принципу недоторканності суддів в Україні складається з наступних структурних елементів, які будуть вивчені нижче.

Першим елементом організаційно-правового механізму реалізації принципу недоторканності суддів в Україні виступає нормативно-правове підґрунтя, в якому закріплено цей принцип. В Україні принцип недоторканності регламентований на нормативно-правовому рівні, який можна розмежувати на конституційно-правовий та законодавчий. У той же час слід відзначити, що нормативно-правове регулювання принципу недоторканності суддів в Україні не є досконалим та має свої прогалини. Як приклад можна навести аспекти арешту та затримання суддів, визначені у ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 2010 року, у редакції від 12.02.2015, відповідно до якого затримання та арешт судді відбуваються лише за наявності згоди з боку Верховної Ради України [2, ст. 49].

Як зазначає Н. М. Шульгач, це положення не є досконалим, оскільки кримінальне провадження може закінчуватись не лише обвинувальним вироком, а і постановою про застосування примусових заходів медичного характеру [3, с. 198]. Згідно з Конституцією України, якщо суддя у стані неосудності, що виникла внаслідок психічного захворювання, вчинив суспільно небезпечне діяння, його не можна затримувати, а тим більше брати під варту і доставляти на судово-психіатричну експертизу доти, доки питання про це не буде розглянуто Верховною Радою України [4, ст. 126]. Для винесення на розгляд Верховної Ради України цього питання та прийняття нею відповідного рішення потрібен тривалий проміжок часу, а ситуація нерідко потребує оперативності у вирішенні подібного питання [3, с. 199]. З точки зору А. Маляренка, у цьому випадку має бути задіяний механізм надання невідкладної психіатричної допомоги, в тому числі, за потреби, і з помещенням до психіатричної клініки, яке не є ані затриманням, ані арештом. Але це повинно бути передбачено у законодавстві [5, с. 97].

Іншим елементом організаційно-правового механізму є наявність розгалуженої системи інституцій, що забезпечують реалізацію принципу недоторканності суддів. До подібних інституцій в Україні можна віднести Верховну Раду України (у частині надання згоди на затримання судді або обрання стосовно нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту до ухвалення обвинувального вироку судом [2, ст. 49]), Вищу кваліфікаційну комісію суддів України (у частині відсторонення судді від посади у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора України [2, ст. 49]), деякі правоохоронні структури та органи, зокрема, Державне бюро розслідувань (у частині розслідування кримінальних

правопорушень, вчинених судьями), Національне антикорупційне бюро (у частині розслідування корупційних правопорушень суддів [6, ст. 16]), Національну гвардію, Національну поліцію (у частині охорони судів, органів судової системи України [7, ст. 23]) тощо.

Наступним елементом організаційно-правового механізму реалізації принципу недоторканності суддів виступає наявність фінансового забезпечення. Нещодавно Державна судова адміністрація України (далі — ДСАУ) звернулася з листом до Прем'єр-міністра України щодо питання відомчої воєнізованої охорони, створення якої передбачено у Законі України «Про Національну поліцію» [7]. Бюджетні призначення, передбачені на 2015 рік для функціонування цього спецпідрозділу судової поліції, не були передані ДСАУ. Відповідно не були утворені й підрозділи відомчої воєнізованої охорони для охорони приміщень судів, органів суддівської системи, виконання функцій щодо захисту суддів. З цього випливає, що недоторканність судової влади не забезпечена в повному обсязі у результаті відсутності достатнього матеріального забезпечення.

Одним з найважливіших елементів організаційно-правового механізму реалізації принципу недоторканності суддів виступає чітке, без можливості додаткових тлумачень, визначення гарантій недоторканності суддів.

Незважаючи на гарантії недоторканності й незалежності суддів при здійсненні правосуддя, у разі вчинення ними конкретних дій, які у чинному Кримінальному кодексі України (далі — КК) визнаються злочинами, судді, як слушно зазначила у своєму висновку від 1 липня 2013 року Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України, мають притягуватися до відповідальності й нести передбачене законом покарання [8].

Зауважимо, що спеціальний правовий статус судді зумовлений виконанням професійними судьями конституційної функції зі здійснення правосуддя, у зв'язку з чим притягнення судді до юридичної відповідальності має певні особливості. Зокрема, особливий порядок здійснення кримінального провадження стосовно цієї категорії осіб передбачено главою 37 Кримінального процесуального кодексу України [9].

Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12.02.2015 передбачено посилення гарантій недоторканності суддів, зокрема:

– необхідно визначена наявність згоди Верховної Ради України на застосування до судді такого виду запобіжного заходу, як домашній арешт;

– встановлено як максимальну межу строку відсторонення судді від посади у зв'язку з його притягненням до кримінальної відповідальності період у два місяці, з можливістю продовження цього строку Вищою кваліфікаційною комісією суддів України не більше ніж на один місяць на підставі мотивованого клопотання Генерального прокурора України, яке подається не пізніше п'ятнадцяти днів до закінчення строку, на який суддю було відсторонено;

– закріплено положення, згідно з яким проведення стосовно судді оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій, що можуть здійснюватися лише з дозволу суду, здійснюється на підставі судового рішення, ухвалено-

го за клопотанням Генерального прокурора України або його заступників, керівника регіональної прокуратури або його заступників;

– збережено гарантії недоторканності за суддею, звільненим за його заявою про відставку [2, ст. 49] тощо.

Таким чином, можна зробити висновок, що Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд», в частині збереження гарантій недоторканності за суддею, звільненим за його заявою про відставку, є таким, що фактично суперечить існуючим міжнародним стандартам [10, с. 27].

Разом з нормативно-правовими актами, що посилюють недоторканність судді, є й такі, що повністю суперечать встановленим гарантіям недоторканності відправників правосуддя.

До таких нормативно-правових актів слід віднести Закон України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від 08.04.2014. Так, цим законом було утворено спеціальний орган — Тимчасову спеціальну комісію з перевірки суддів судів загальної юрисдикції, яку було уповноважено протягом року після формування (до серпня 2015 року) здійснювати перевірку суддів та виносити висновки про порушення суддею присяги або притягнення судді до дисциплінарної відповідальності з підстав, вичерпний перелік яких визначено у ст. 3 закону [11, ст. 3]. У той же час, згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів», дисциплінарне провадження, яке починається з розгляду заяви особи, а також встановлення фактів порушення присяги суддею може здійснюватися виключно двома органами — Вищою радою юстиції (щодо суддів вищих спеціалізованих судів України та Верховного Суду України) та Вищою кваліфікаційною комісією суддів (щодо суддів місцевих та апеляційних судів). Таким чином, Законом України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» було зведено нанівець закріплений основоположний елемент суддівської недоторканності, закріплений Законом України «Про судоустрій і статус суддів», — особливий порядок порушення та розгляду питання притягнення судді до відповідальності.

Іншим нормативно-правовим актом, що суперечить встановленому в Україні принципу недоторканності суддів, є Закон України «Про очищення влади» від 16.09.2014 [12]. У своєму зверненні до Конституційного Суду України з поданням щодо відповідності окремих положень Закону України «Про очищення влади» Конституції України, яке було оформлено постановою № 12 від 17 жовтня 2014 року, судді Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ звертають увагу на очевидні недоліки цього джерела права. Зокрема, застосування відповідно до ч. 3 ст. 3 закону до суддів будь-яких стягнень, у тому числі заборони обіймати посади, щодо яких здійснюється очищення влади (люстрація), протягом п'яти років з дня набрання чинності відповідним рішенням суду, за відсутності констатації цих рішень незаконними у передбаченому процесуальному законом порядку, доведення умисного порушення суддею норм права чи неналежного виконання ним службових обов'язків, є таким, що суперечить нормам Конституції України в аспекті гарантування Основним Законом України незалежності і недоторканності суддів як носіїв судової гілки влади [12].

Крім вищезначених колізій в законодавстві України, слід акцентувати увагу і на складній політичній ситуації, що склалась в країні, наслідком якої стала окупація частини території держави. З огляду на це реалізація принципу недоторканності на окупованих територіях країни є неможливою, оскільки останні є непідконтрольними керівництву нашої держави. Це твердження знаходить свою підтримку і в рішенні «Про забезпечення незалежності суддів та підвищення авторитету судової влади в Україні» XII позачергового з'їзду суддів України, що відбувся 26 вересня 2014 року [13].

Досвід країн Європи свідчить про те, що принцип недоторканності суддів реалізований у законодавстві зарубіжних країн у меншій мірі, ніж в Україні. Як відзначив відомий європейський експерт у галузі судоустрою Дж. Оберто: «У західній традиції немає таких гарантій, і міжнародні документи їх також не передбачають. Так, наприклад, в Італії, Франції, Іспанії та Німеччині судді несуть відповідальність за свої вчинки відповідно до кримінального та цивільного законодавства так само, як й інші громадяни» [14]. Додаткові гарантії недоторканності суддів більш притаманні східноєвропейським країнам. Так, за ст. 181 Конституції Польщі суддя не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності або позбавлений волі без попередньої згоди визначеного законом суду; суддя не може бути затриманий або арештований, за винятком випадку, коли він затриманий на місці скоєння злочину [15, с. 261]. Водночас, враховуючи українські реалії, Дж. Оберто констатує необхідність подібних норм, оскільки «у суспільствах, де повага до суддів та їхньої незалежності ще не так глибоко укорінена, є доцільним такий додатковий захист представників судової гілки влади» [14]. Тому, коментуючи Закон України «Про судоустрій і статус суддів», експерти Венеціанської комісії відзначили, що «немає потреби в тому, щоб кримінальне провадження щодо судді започатковувалося лише Генеральним прокурором. Імунітет з судді має знімати не Парламент, а Вища рада юстиції» [16].

У цьому зв'язку слід відзначити законопроект «Про внесення змін до Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України та суддів)», відповідно до якого пропонується реформування інституту недоторканності суддів шляхом заміни суб'єкта надання згоди на затримання судді та на застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до винесення обвинувального вироку судом на Вищу раду юстиції. Пропонується встановити виняток з цього правила в частині, що регламентує затримання судді у разі вчинення (під час вчинення або безпосередньо після вчинення) суддею тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи [17].

Таким чином, можна зробити висновок про наявність надто широкого, у порівнянні з європейськими країнами, обсягу гарантій недоторканності суддів в Україні та необхідність удосконалення механізму притягнення суддів до відповідальності.

Висновки. Суддівська недоторканність повною або значною мірою властива сучасній демократичній державі і являє собою одну з ознак, які надають можливість вважати державу правовою.

Сучасний організаційно-правовий механізм реалізації принципу недоторканності суддів в Україні наразі є далеким від досконалості і не в повній мірі відповідає існуючим в країні політичним та економічним реаліям. Втім, обрані Україною євроінтеграційні напрями розвитку дають підстави очікувати, що розвиток вітчизняного законодавства в сфері регламентації недоторканності суддів здійснюватиметься у відповідності до існуючих міжнародних стандартів.

Сьогодні реалізація принципу недоторканності суддів не є забезпеченою на всій території України, що пояснюється складною політичною ситуацією в країні. На територіях, визнаних окупованими, неможливо відстежити дотримання цього принципу у зв'язку з неконтрольованістю цих територій керівництвом держави.

Також слід відзначити наявність колізій, притаманних національному законодавству. Прийняття Законів України «Про очищення влади» та «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» підриває гарантії недоторканності суддів в країні.

Прийняття законопроекту «Про внесення змін до Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України та суддів)» від 16.01.2015, з одного боку, значно ослабить гарантії недоторканності суддів, а з іншого — частково узгодить національне законодавство з міжнародними стандартами, зокрема в частині функціональної недоторканності.

Таким чином, прагнучи реформувати зміст та межі суддівської недоторканності, варто пам'ятати, що позбавлення суддів недоторканності жодним чином не позначиться на поліпшенні умов функціонування судів і не сприятиме належній реалізації пересічними громадянами права на справедливий суд.

Список літератури

1. Рудницький С. Категорія «механізм» у суспільних науках [Текст] / С. Рудницький // Освіта регіону : Український науковий журнал. — 2011. — Вип. 4. — С. 111–119.
2. Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України № 192–VIII від 12.02.2015 р. [Текст] // Офіційний вісник України. — 2005. — № 17, 10 бер. — С. 24. — Ст. 447.
3. Шульгач Н. М. Проблемні питання вдосконалення принципу недоторканності суддів [Текст] / Н. М. Шульгач // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. — 2012. — Вип. 9. — С. 197–198.
4. Конституція України [Текст] : Основний Закон України від 28.06.96 // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
5. Маляренко А. Відповідальність суддів за вчинення адміністративних та кримінальних правопорушень [Текст] / А. Маляренко // Вісник Національної академії прокуратури. — 2012. — № 2. — С. 95–100.
6. Про Національне антикорупційне бюро України [Текст] : Закон України № 1698–VII від 14.10.2014 // Офіційний вісник України. — 2014. — № 87, 7 лист. — С. 104. — Ст. 2472.
7. Про Національну поліцію [Текст] : Закон України від 02.07.2015 № 580–VIII // Відомості Верховної Ради України. — 2014 — № 40–41. — Ст. 379.
8. Щодо питання про початок кримінального провадження стосовно суддів, яке пов'язане зі здійсненням ними судочинства [Електронний ресурс] : Висновок Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України № 0009700–13 від 01.07.2013. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0009700–13>. — Назва з екрана.

9. Кримінальний процесуальний кодекс України [Текст] : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI // Голос України. — 2012. — 19 трав., № 90–91.
10. Міжнародні стандарти у сфері судочинства [Текст] : проект USAID «Україна: верховенство права». — К. : Істина, 2010. — 48 с.
11. Про відновлення довіри до судової влади в Україні [Текст] : Закон України від 08.04.2014 № 1188-VII // Відомості Верховної Ради України. — 2014. — № 23. — С. 20–39. — Ст. 8.
12. Про очищення влади [Текст] : Закон України від 16.09.2014 № 1682-VII // Урядовий кур'єр. — 2014. — 16 жовт. — № 191.
13. Про забезпечення незалежності суддів та підвищення авторитету судової влади в Україні [Електронний ресурс] : Рішення XII позачергового з'їзду суддів України від 26 вересня 2014 р. — Режим доступу: [http://court.gov.ua/userfiles/pro %20nezaleznist\(1\).pdf](http://court.gov.ua/userfiles/pro%20nezaleznist(1).pdf) — Назва з екрана.
14. Висновок експерта Ради Європи, заступника генерального секретаря Міжнародної асоціації суддів Джакомо Оберто (суддя, м. Турін, Італія) щодо «Концепції удосконалення судового устрою та забезпечення справедливого судочинства в Україні відповідно до європейських стандартів» від 14.02.2006 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/file/2623>. — Назва з екрана.
15. Конституція Республіки Польща від 17 жовтня 1992 р. [Текст] // Конституції нових держав Європи та Азії / упоряд. С. Головатий. — К. : Право, 1996. — С. 233–264.
16. Висновок Венеціанської комісії № 801/2015 від 23.03.2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014>. — Назва з екрана.
17. Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України та суддів) від 16.01.2015 р., суб'єкт законодавчої ініціативи — Порошенко П. О. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53602. — Назва з екрана.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2015

Д. В. Колесник

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра конституционного права и правосудия
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВОЙ МЕХАНИЗМ РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПА НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ СУДЕЙ В УКРАИНЕ

Резюме

Статья посвящена исследованию реализации принципа неприкосновенности судей в Украине. В статье раскрываются структурные элементы организационно-правового механизма реализации данного принципа, анализируются положения некоторых отечественных источников права, которые регулируют судебскую неприкосновенность. Обращается внимание на европейский опыт обеспечения судебного иммунитета и на необходимость устранения коллизий в национальном законодательстве. В статье обосновывается позиция, согласно которой независимость судебской власти крайне необходима в демократическом государстве, а наличие у судей неприкосновенности считается одним из важнейших признаков правового государства. Отдельное внимание уделено законопроекту «О внесении изменений в Конституцию Украины» — в части реформирования принципа неприкосновенности судей.

Ключевые слова: неприкосновенность судей, судебский иммунитет, независимость судей.

D. V. Kolesnyk

Odessa I. I. Mechnikov National University,
The Department of Constitutional Law and Justice
Frantsuzskiy boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISM OF THE JUDICIAL IMMUNITY PRINCIPLE REALIZATION IN UKRAINE

Summary

The article is dedicated to the research of the judicial immunity principle realization in Ukraine. The structural elements of organizational-legal mechanism of this principle are described in the article; legal positions of some of the Ukrainian law sources that regulate the principle of judicial immunity are analyzed. Attention is given to the European experience of judicial immunity providing and to the necessity to remove the collisions in the national legislation. Position, according to which independence of the judicial power is extraordinary needed in the democratic state, and existing of judge's inviolability is considered to be one of the most important features of the rule-of-law state, is grounded in the article. Separate attention is paid to the bill «On Making Alteration in Constitution of Ukraine» — in regard of the judicial immunity principle reformation.

Key words: judge's inviolability, judicial immunity, judge's independence.